

Prethodno priopćenje
UDK: 323.15(497.584Dubrovnik=411.16)(091)
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/ypn4oclen9>
Primljeno: 28.1.2019.
Prihvaćeno: 20.2.2019.

DUBROVAČKI ŽIDOV I U PRVOM SVJETSKOM RATU: PRVI UVID

RADMILA ŠUTALO

SAŽETAK: Iz spisa Općine Dubrovnik i novina Prava Crvena Hrvatska i Crvena Hrvatska, koje su krajem 19. i početkom 20. stoljeća izlazile u Dubrovniku, rekonstruiran je život dubrovačkih Židova prije i u vrijeme Prvog svjetskog rata. Prikazan je njihov humanitarni rad, funkcioniranje u nestašici i siromaštvu te sudjelovanje u ratu.

Ključne riječi: Židovi, Dubrovnik, Prvi svjetski rat, vojnici, lojalnost
Keywords: Jews, Dubrovnik, World War I, soldiers, loyalty

Od autora koji su u novije vrijeme pisali o Prvom svjetskom ratu, neki su se doticali i povijesti Židova.¹ Ipak, ta tema nije još ni izdaleka dovoljno istražena, a dio arhivskog materijala je zbog lošega stanja još uvijek nedostupan. Osim vojnih

---

¹ Mira Kolar Dimitrijević, »Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvog svjetskog rata u Križevcima i okolici.« *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci* 8 (2006): 14-25; Slavko Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna povijest*. Split: Knjigotisak, 2009; Alen Budaj, *Vallis Judaea - Povijest požeške židovske zajednice*. Zagreb: D-GRAF d.o.o., 2007; Niko Kapetanić, *Za cara i domovinu. Konavle u Prvom svjetskom ratu*. Gruda: Matica hrvatska - Konavle, 2014; Aleksandra Piteša Orešković, *Abecedarij Prvog svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*, katalog izložbe. Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2015; Zoran Grijak i Ivo Goldstein, »Prvi svjetski rat.«, u: *Povijest grada Zagreba*, I, ur. Ivo Goldstein i Slavko Goldstein. Zagreb: Novi liber, 2012: 350-410; Ljiljana Dobrovšak, »Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914.-1918.).« *Novi Omanut* 4 (2014):1-3; Tonko Barčot, *Prešućeni rat – Korčulanski kotar u I. svjetskom ratu*. Dubrovnik: Državni arhiv Dubrovnik, 2016.

podataka iz Fonda Općine Dubrovnik (zahtjevi za vojnu pripomoć, registracija vojnih obveznika, vojni put, podaci o članovima njihovih obitelji) i raspršenih podataka iz Državnog arhiva u Dubrovniku i lokalnih novina, nešto vrijednih podataka pronađeno je i u arhivu Jevrejskog historijskog muzeja u Beogradu.

Židovi u Dubrovniku prije Prvog svjetskog rata

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Dalmaciji su djelovale dvije židovske vjerske općine: splitska i dubrovačka. Dubrovačka židovska općina osim Dubrovnika obuhvaćala je Kotor i Korčulu. U dubrovačke matice upisivani su i Židovi rođeni u Kotoru, Herceg-Novom, Igalu i Budvi, koji su bili pod upravom Židovske općine Dubrovnik. Od 1939. godine područje dubrovačke židovske općine službeno je obuhvaćalo ljubinjški, bilečki, trebinjski, bokokotorski, cetinjski, danilovgradski, nikšićki, barski i podgorički srez. U stvarnosti, međutim, Židovska općina Dubrovnik i ranije je vodila matične knjige za većinu tih mjesta.²

Nekoć brojna, Židovska općina Dubrovnik je 1896. i 1897. godine imala samo jedanaest punoljetnih muškaraca u Dubrovniku i četiri u Kotoru. Raspolagala je vrlo skromnim prihodima s kojima je uspijevala plaćati jednog vjeroučitelja, koji je ujedno bio i obredni koljač životinja (shohet).³ O tome da su pojedini članovi vrlo teško živjeli govori molba kojom se 4. ožujka 1900. godine Jozef Valenzin obratio “uglednoj upravi Izraelske općine” moleći “da mu zbog teške financijske situacije dodijeli jednu kuću za stanovanje, koju su u tu svrhu osigurali preci”.⁴

Budući da je Židovska općina Dubrovnik zaista raspolagala jednom kućom za smještaj siromašnijih članova, njegovoj je molbi udovoljeno. Tu je kuću pokojni Natan Ambonetti svojom oporukom iz 1794. godine ostavio židovskoj bratovštini za pomoć siromašnima.⁵

² Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*. Dubrovnik: Židovska općina Dubrovnik, 1989: 63, 65.

³ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 76-77.

⁴ *Historijat kuće u Ulici od Getta*, Dubrovnik, kut. 2., Jevrejski historijski muzej, Beograd (dalje: JIM).

⁵ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 71.

Godine 1910. Židovska općina Dubrovnik imala je 119 članova.⁶ Među njima je bilo pripadnika obitelji koje su živjele u Dubrovniku još od 16. ili 17. stoljeća (Tolentino, Valenzin, Mandolfo),⁷ no od sredine 19. stoljeća u Općini je bilo sve više Aškenaza. Pojedini Židovi, poput dr. Solomona Mandolfa, Samuela Kaldora i Jakoba Tolentina, aktivno su sudjelovali u društvenom i političkom životu grada. Dr. Solomon Mandolfo bio je istaknuti dubrovački odvjetnik i vlasnik odvjetničkog ureda, predsjednik Trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku, jedan od osnivača Hrvatskog radničkog društva, Hrvatske štamparije i Hrvatske štedionice. Zajedno s Jozefom Mandelom bio je vrlo angažiran oko pitanja ujedinjenja Dalmacije s ostatkom države. Na općinskim izborima 1894. i 1899. godine bio je kandidat na listi Hrvatske stranke, a od 1899. godine bio je dugo godina vrlo aktivan vijećnik u dubrovačkoj Općini. Samuel Kaldor bio je vlasnik banke i mjenjačnice "Kaldor", nekoliko gradskih kuća i velikog broja udjela u trgovačkim društvima širom tadašnje države. Bio je vrlo ugledan i rado viđen gost u svakom društvu. Jakob Tolentino početkom 20. stoljeća bio je vjeroučitelj i obredni koljač stoke.⁸

Rat i restrikcija - posebni životni uvjeti za vrijeme Prvog svjetskog rata

Nakon sarajevskog atentata, diljem Austro-Ugarske pa tako i Hrvatske, židovske obitelji iskazivale su svoje suosjećanje brzojavima sućuti upućenima banu, održavanjem žalobnih službi u sinagogama i tridesetodnevnom paljenjem svjetiljki za spas duša.⁹ Nakon ubojstva prijestolonasljednika u Hrvatskoj je došlo do masovnih nereda. Velike protusrpske demonstracije najprije su izbile u južnoj Dalmaciji. U Dubrovniku su seljaci i radnici prosvjedovali ispred zgrade Općine, škole i udruge *Dušan Silni*, a prosvjede je zaustavila vojska koja je izišla na ulice i zatvorila gradska vrata.¹⁰

⁶ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 68.

⁷ V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku (1546-1940)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017: 157, 258 i 267.

⁸ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 73.

⁹ Lj. Dobrovšak, »Fragments iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914.-1918.)«: 1.

¹⁰ Željko Karaula, »Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 43 (2011): 278.

Dana 28. srpnja 1914. godine Austro-Ugarska je objavila rat Srbiji, a car Franjo Josip je potom potpisao opću mobilizaciju. Uskoro je većina europskih država bila u ratu koji je označio završetak jedne epohe i vjere u brz europski napredak i razvoj, trajno promijenivši ljudski pogled na svijet.¹¹

Početak rata uvedene su razne restriktivne mjere. U svim većim dalmatinskim gradovima bila je na snazi obveza zamračivanja tako da se, pod prijetnjom stroge kazne, svjetla iz privatnih kuća nisu smjela vidjeti izvana.¹² Ograničeno je vrijeme točenja alkohola po gostionicama i krčmama.¹³ Osobe koje su putovale morale su imati putni list koji su izdavale mjesne vojne vlasti. Za putovanje iz Dalmacije u Bosnu i Hercegovinu ili Hrvatsku i Slavoniju bila je potrebna posebna dozvola.¹⁴ U svim mjestima osnovane su tzv. Narodne straže, sastavljene od uglednih pojedinaca, koje su bile na raspolaganju vojsci i vodile brigu o javnom redu i miru.

Uvedena je cenzura, a novinari koji bi je prekršili slali su se na bojište. U Dubrovniku su zabranjene dnevne novine *Crvena Hrvatska*, *Dubrovnik* i *Srpska zora*. Izlazile su strogo cenzurirane *Prava Crvena Hrvatska* i *List Dubrovačke biskupije*. Prekinuto je i djelovanje brojnih građanskih društava i postrožen nadzor nad političkim strankama koje su zagovarale jugoslavensko ujedinjenje. Zbog ratnih uvjeta, u slučaju optužbi za pobunu, ubojstvo ili tešku ozljedu civilne osobe su bile pod nadležnosti prijekih sudova, a na Općinskom sudu u Dubrovniku vodili su se sudski postupci zbog izraženih sumnji u opravdanost rata.¹⁵ Na ulicama je pojačan policijski nadzor.¹⁶

Na početku rata osnovana je podružnica Austrijskog Crvenog križa. Glavna zadaća njegovog odbora bilo je prikupljanje novčanih i drugih priloga. Osnovan je odbor "Srebrnog križa" koji je pomagao obiteljima vojnika na bojištu i odbor "Zelenog križa" koji je okupljao žene radi pletenja zimske odjeće za vojnike.¹⁷

¹¹ Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2008: 15.

¹² Gordana Tudor, »Parobrodarski promet u splitskom okružju za vrijeme Prvoga svjetskog rata.« *Kulturna baština* 40 (2015): 103.

¹³ *Prava Crvena Hrvatska* 496, od 24.10.1914. godine.

¹⁴ *Prava Crvena Hrvatska* 527, od 29.5.1915. godine.

¹⁵ Ivo Arneri je u srpnju 1914. godine optužen zbog riječi: "...kume, ja ne bi pucao na Srbe...", no optužnica je na kraju odbačena. T. Barčot, *Prešućeni rat*: 36.

¹⁶ T. Barčot, *Prešućeni rat*: 35.

¹⁷ A. Piteša Orešković, *Abecedarij Prvoga svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*: 11, 20.

Općina Dubrovnik je 1916. godine zatražila da svi prijave predmete od kositra¹⁸ jer je kositar, kao i ostale kovine, na primjer bakar i nikal, prikupljan za ratne potrebe. Po cijeloj Monarhiji, pa tako i u Dubrovniku u travnju i lipnju 1917. godine, provedena je akcija oduzimanja crkvenih zvona za izradu topova uz naknadu od 4 krune po kilogramu.¹⁹

Hrvatska je Prvi svjetski rat dočekala podijeljena na austrijski i ugarski dio. Naime, Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine Dalmacija i Istra ušle su u austrijski dio Monarhije, a Banska Hrvatska u ugarski dio.²⁰ U vremenu prije Prvog svjetskog rata Hrvatska je bila jedna od gospodarski najzaostalijih zemalja Austro-Ugarske Monarhije. Prema podacima iz 1910. godine, 68% hrvatskih tvrtki bili su mali obrti s jednim zaposlenikom, često samim vlasnikom i članovima njegove obitelji, a samo 0,5% tvrtki imalo je više od 20 radnika. Većina stanovništva bavila se poljoprivredom i živjela na selu.²¹ Stoga su se vrlo brzo počele osjećati posljedice rata i mnogi su prodavali imovinu da prežive. Zbog velike nestašice prehrambenih namirnica i ostalih proizvoda vlasti su izdavale posebne “svjedodžbe siromaštva” za besplatno dobivanje hrane. Pojavili su se tifus, malarija i druge bolesti, a najviše je života odnijela gripa “španjolica”, čiji je vrhunac bio u listopadu 1918. godine.²²

U vremenu od 1914. do 1919. godine Općini Dubrovnik podneseno je 6.956 molbi za vojnu pripomoć.²³ Tražile su je članice obitelji vojnika na bojištu, a među njima su bili i dubrovački Židovi: Moše Tolentino (1914),²⁴ Solomon Wellisch (1914),²⁵ Solomon Tolentino (1914, 1917, 1918),²⁶ Ignac Klein (1914),²⁷ Jozef Abramov Tolentino (1916),²⁸ Jozef Salvov Tolentino (1918)²⁹ i David Tolentino (1918).³⁰ Uvidom u Kazala Općine Dubrovnik za 1914, 1915. i 1916.

¹⁸ *Općina Dubrovnik*, 1916. godina, oglas br. 2302, DAD.

¹⁹ A. Piteša Orešković, *Abecedarij Prvoga svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*: 29.

²⁰ A. Piteša Orešković, *Abecedarij Prvoga svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*: 14.

²¹ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*. Zagreb: Europa press holding, 2008: 257.

²² A. Piteša Orešković, *Abecedarij Prvoga svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*: 19, 32.

²³ Nisu poznati kriteriji tko je i na temelju kojih mjerila procjenjivao kome treba dodijeliti vojnu pripomoć, a kome uskratiti, kao ni koliki je bio iznos pripomoći.

²⁴ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 587, *Općina Dubrovnik*.

²⁵ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 608, *Općina Dubrovnik*.

²⁶ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 1943, *Općina Dubrovnik*.

²⁷ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 2262, *Općina Dubrovnik*.

²⁸ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 5667, *Općina Dubrovnik*.

²⁹ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 4966, *Općina Dubrovnik*.

³⁰ *Vojna pripomoć* 1914-1919. godine, upis pod br. 6682, *Općina Dubrovnik*.

godinu vidljivo je da je Helena Klein tražila pripomoć na ime supruga Ignaca za tri ratne godine,³¹ a isto su učinile Dijana Tolentino,³² Ester Wellisch³³ i Hansi Reiss,³⁴ dok je Flora Tolentino tražila vojnu pripomoć na ime sinova Moše i Rafaela.³⁵

Ignac Klein zasad je jedini dubrovački Židov za kojega je nađen pisani trag da je poginuo u Prvom svjetskom ratu.³⁶

Židovi i društvo - humanitarni prilozi

Bolje situirani dubrovački Židovi sudjelovali su u prikupljanju humanitarnih priloga, a podaci o tome objavljujani su u novinama. Novčane donacije Crvenom križu i Narodnoj straži davali su tako Rafel Janni, Samuel Kaldor, Felice Valenzin, Alfred Mandolfo i Klara Tolentino, koja je sudjelovala i u šivanju odjeće organiziranom u radnom salonu Crvenog križa. Unatoč skromnim prihodima, Židovska općina Dubrovnik dala je humanitarni prilog od 100 kruna, a isto toliko dali su i Rafael Janni i Samuel Kaldor (1914). Za 100 kruna u to se vrijeme moglo kupiti oko 16,5 kg teletine prve klase.³⁷

Iste je godine Herman Reiss Crvenom križu poklonio 12 paketa sapuna, 6 pari čarapa i 3 košulje, a Fani Stojan dvije boce vina. U novinama se spominju i donatorske obitelji Finzi, Janni, Kaldor, Mandel i Tolentino. Za ranjenike su davali plahte, navlake, ubruse, rublje, čarape, muška odijela, čokoladu, vino.³⁸ Obitelji Samuela Kaldora, Solomona Tolentina, Alfreda Mandolfa, obitelj Finzi, Viktor Tolentino, Felice Valenzin i drugi također su pružali pomoć vojnicima, ranjenicima, ratnim udovicama i siročadi. Klara Tolentino, primjerice, dala je deset komada zlatnih i srebrnih predmeta Odboru "Srebrenog križa" u Dubrovniku.³⁹ Rafael Janni, Stella Finzi i Viktorija Finzi bili su aktivni članovi dubrovačkog Crvenog

³¹ *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1914. godinu, upis pod br. 6943; *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1915. godinu, upis pod br. 3776; *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1916. godinu, upis pod brojem 2512.

³² *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1914. godinu, upis pod br. 5692.

³³ *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1914. godinu, upis pod br. 5384.

³⁴ *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1914. godinu, upis pod br. 5385.

³⁵ *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1914. godinu, upis pod br. 5353.

³⁶ *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1920. godinu, kutija br. 3, upis pod br. 6515. kojim povjerenik za socijalnu skrb iz Splita šalje na popunjavanje svjedodžbu o imovinskim prilikama palog vojnika Ignaca Kleina.

³⁷ *Prava Crvena Hrvatska* 486, od 11.8.1914. godine.

³⁸ *Prava Crvena Hrvatska* 489, od 5.9.1914. godine.

³⁹ *Prava Crvena Hrvatska* 491, od 19.9.1914. godine.

križa.⁴⁰ Na molbu Felicea Valenzina, Alfred Mandolfo predao je dubrovačkoj Općini 200 kruna za gradske siromahe na spomen Feliceovog pokojnog brata Solomona Valenzina koji je umro tih dana.⁴¹

Novosti na bojištu pomno su se pratile, a pobjede dočekivale s veseljem. Dubrovački su Židovi pobjedu austro-ugarskih snaga kod Lavova 1915. proslavili svečanom službom u sinagogi, tijekom koje su skupili značajnu svotu novca za Crveni križ. Za vrijeme službe sve su trgovine židovskih vlasnika bile zatvorene.⁴² Židovi su sudjelovali i u proslavi pedesete godišnjice Viške bitke održavanjem službe Božje 17. srpnja 1916. godine, jednako kao katolici i pravoslavci koji su taj dan održali mise odnosno svoje obrede.⁴³

Dubrovački Židovi sudjelovali su i u darivanju rođendanskih poklona caru Franji Josipu I. Poklone su mu poslali Solomon Tolentino, Alfred Mandolfo, Klara i Dijana Tolentino, Samuel i Lena Kaldor, obitelj Mandolfo, Rafael Janni, Solomon Valenzin, Fani Stojan i Izraelska općina.⁴⁴ Svi navedeni sudjelovali su i u božićnoj akciji prikupljanja priloga za 37. dubrovačku pješadijsku pukovnicu.⁴⁵

O Židovima kao sastavnom dijelu dubrovačkog društva govori i čestitka objavljena 1914. godine u *Pravoj Crvenoj Hrvatskoj*: "U ponedjeljak na 21. o.m., izraelska je Nova Godina - Našim političkim istomišljenicima i prijateljima Izraelićanima čestitamo."⁴⁶ Čestitka istog sadržaja ponavljala se i narednih godina. Za gimnazijskog je profesora Rafa Jannija prigodom njegovog odlaska u mirovinu u istim novinama istaknuto da je bio "...vrlo vrijedan i brižan nastavnik te kod svih svojih učenika ostavlja najljepše uspomene i poštovanje..."⁴⁷

Sve to govori da su Židovi u Dubrovniku u vrijeme Prvog svjetskog rata živjeli normalnim, građanskim životom, dijeleći dobro i zlo zajedno s ostalim stanovnicima. Antisemitizma u Dubrovniku u to vrijeme nije bilo, dok se u ostatku Hrvatske, kako navodi Ivo Goldstein, javljao sporadično u nekim hrvatskim i srpskim krugovima.⁴⁸

⁴⁰ *Prava Crvena Hrvatska* 492, od 26.9.1914. godine.

⁴¹ Solomon Valenzin preminuo je 27. svibnja 1916. godine.

⁴² *Prava Crvena Hrvatska* 531, od 26. 6. 1915. godine.

⁴³ *Kazalo Općine Dubrovnik* za 1916. godinu, upis pod br. 3310.

⁴⁴ *Prava Crvena Hrvatska* 539, od 21.8.1915. godine.

⁴⁵ *Prava Crvena Hrvatska* 556, od 17.12.1915. godine.

⁴⁶ *Prava Crvena Hrvatska* 491, od 19.9.1914. godine.

⁴⁷ *Prava Crvena Hrvatska* 559, od 8.1.1916. godine.

⁴⁸ I. Goldstein, *Hrvatska povijest*: 206.

Židovi u ratnim okršajima

Vojnike iz Hrvatske mobiliziralo je i raspoređivalo Ratno ministarstvo u Beču i Berlinu. Oslobođeni od obveze bili su liječnici, svećenici, invalidi, općinski činovnici, duševno bolesne osobe i svi ostali kojima je liječnička komisija utvrdila opću nesposobnost.⁴⁹ Hrvatski vojnici borili su se i ginuli na balkanskim, galicijskim i talijanskim ratištima. Mnogo ih je ranjeno i zarobljeno, a svaki peti vojnik nije se vratio kući. Broj poginulih i umrlih od gladi i bolesti u Hrvatskoj u Prvom svjetskom ratu iznosio je oko 250.000, to jest oko 7% stanovništva, budući da su hrvatske zemlje početkom rata imale oko 3.600.000 stanovnika.⁵⁰ Veliki broj vojnika iz Dalmacije bio je u austrougarskoj mornarici i sudjelovao u borbama na Jadranu.⁵¹ Hrvati iz Dalmacije činili su oko trećinu od 30.000 austrougarskih mornara. Bili su na glasu kao hrabri i pouzdani vojnici, pa su slani na najteža ratišta gdje su ginuli u velikom broju. Dubrovčani su većinom išli u 37. dubrovačku pješačku pukovnicu, čije je središte bilo u vojarni u Gružu. Ta se pukovnija borila i na Soči, gdje je poginulo najviše Dubrovčana.⁵²

Hrvatski Židovi u austrougarskim uniformama ratovali su na tuđim bojištima daleko od kuće, često protiv drugih Židova koji su bili na suprotnoj strani. Židovi su u rat odlazili svjesni svoje obveze: "I mi Židovi svjesni naše dužnosti stupamo pod carski barjak. Lojalnost svoju ne trebamo isticati, a dužnosti predobro shvaćamo. Svatko mora da učini što mu je u moći... Našim vojacima dovikujemo srdačne želje za uspjehom i sretnim povratkom..."⁵³ S područja Monarhije bilo je mobilizirano oko 350.000 židovskih vojnika, 25.000 Židova imalo je čin časnika, a 25 Židova čin generala. Požeški rabin dr. Moše Margel mobiliziran je 1915. s ciljem da vodi Božju službu za židovske vojnike. Odlikovan je zlatnim križem za zasluge i hrabrost na sočanskom bojištu, a odlikovani su i neki drugi hrvatski Židovi.⁵⁴

⁴⁹ T. Barčot, *Prešućeni rat*: 22.

⁵⁰ A. Piteša Orešković, *Abecedarij I. svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*: 42.

⁵¹ S. Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna povijest*: 247-249.

⁵² A. Piteša Orešković, *Abecedarij I. svjetskog rata u svijetu, Dubrovniku i okolici*: 8, 14.

⁵³ *Židovska smotra* 13 (1914), od 14. kolovoza 1914. godine.

⁵⁴ Lj. Dobrovšak, »Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914.-1918.)«: 1, 3.

Židovi u Vojnim registrima Općine Dubrovnik

U Državnom arhivu u Dubrovniku čuvaju se dva registra vojnih obveznika Općine Dubrovnik sastavljeni prema godinama rođenja. U prvom registru, "Vojni odsjek 1910.-1932. godine",⁵⁵ upisana su četvorica Židova rođena 1886. i petorica rođena 1895. Desetoga nalazimo u Kazalu Općine Dubrovnik za 1914.⁵⁶ Za pojedince iz registra nisu upisani svi traženi podaci, na primjer imena roditelja, zanimanje obveznika, zanimanje oca i slično. Samo su trojica od spomenutih rođena u Dubrovniku, a svi osim jednog bili su neoženjeni. Za osmoricu je poznato boravište u trenutku upisa u vojnu evidenciju, dok za dvojicu nije bilo poznato gdje borave (tablica 1). Točan broj svih obveznika upisanih u registar nije bilo moguće izračunati jer se neka imena ponavljaju na više mjesta ili su prekrížena.

U drugom vojnom registru Općine Dubrovnik, za one koji su rođeni 1896-1898. godine,⁵⁷ upisano je ukupno 427 muškaraca, među kojima je devet Židova (2%). Uočljivi su naknadni upisi, recimo za sudjelovanje na vojnim vježbama i regrutacije nakon Prvog svjetskog rata. U taj su registar upisivani i ostali članovi obitelji obveznika, a kod nekih se spominju žene s naznakom jesu li vojno sposobne. Samo je dvojici židovskih vojnih obveznika upisan Dubrovnik kao mjesto rođenja. Najobrazovaniji je bio Leo Zaloscer, magistar farmacije sa završenom gimnazijom i dvije godine *univerziteta*.⁵⁸ Jedan upisani bio je proglašen nesposobnim za vojnu službu.⁵⁹ Većini je kao *red oružja* određena pješadija. Jakob Montiljo, Emil Tolentino,⁶⁰ Teodor Kont, Saul Berner i Wilim Steinitz aktivno su sudjelovali u ratu.

⁵⁵ *Vojni odsjek 1910.-1932. godine, Općina Dubrovnik.*

⁵⁶ *Kazalo Općine Dubrovnik 1914. godine.* Upis pod brojem 4734.

⁵⁷ *Vojni registar 1896-1898. godine, Općina Dubrovnik.*

⁵⁸ Leo Zaloscer kasnije je živio u Iloku gdje je imao ljekarnu. Zbog dostave sanitetskog materijala i lijekova partizanima prijeki sud osudio ga je na smrt i strijeljan je 1942. godine. *Fond Pohnova 1076, Opći spisi, kutija br. 44, spis br. 1076.* Hrvatski državni arhiv.

⁵⁹ Jozef Abramov Tolentino bio je proglašen nesposobnim za vojnu službu pa je dobio odgodu do 25. godine života. Iz ostalih upisanih podataka može se ustanoviti da je 11. listopada 1920. bio na vojnoj vježbi i da je umro 6. veljače 1923. godine u Dubrovniku.

⁶⁰ U izjavi danj Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu 29. prosinca 1978. godine, Emil Tolentino navodi da je "...od 1916. do 1918. bio u vojsci za vrijeme I. svjetskog rata..." (*Dubrovnik, kutija br. 2, JIM*).

Prema popisu stanovništva iz 1910. godine Dubrovnik je imao 18.396 stanovnika,⁶¹ a Židova je bilo 119⁶² ili 0,65%. Dakle, udio Židova u broju vojnih obveznika bio je veći od njihovog udjela u ukupnom broju stanovnika. Vidljivo je da je broj židovskih i pravoslavnih vojnih obveznika gotovo izjednačen (grafikon 1, tablica 2). Dakako, vojni obveznici pripadaju određenoj dobnoj kohorti pa ti podaci nisu direktno usporedivi, ali ipak pokazuju da su Židovi ponijeli u vojsci znatan teret.

Tablica 1. Židovski vojni obveznici, 1910-1932. godine

R. br.	Ime i prezime vojnog (stavnog) obveznika:	Datum, mjesto rođenja:	Bračni status (stališ):	Škola (naobrazba):	Vješt glazbi:	Zvanje:	Prezime i ime očevog i majčinog:	Zanimanje (zvanje) očevog:	Sadašnje boravište vojnog (stavnog) obveznika:
1.	Adolf Weinberger	1886. Sarvaš	Neoženjen	Trgovačka škola	-	Trgovački pomoćnik	Simon i Tereza	Trgovac	Dubrovnik
2.	Jozef Mandl	16.5.1886. Sarajevo	Neoženjen	Pučka škola	-	Pisar	Filip i Berta	Gostioničar	Dubrovnik
3.	Viktor Tolentino	6.3.1886. Dubrovnik	Neoženjen	Trgovačka škola	-	Trgovački pomoćnik	Jakob i Flora r. Alkalaj	Učitelj vjere	Dubrovnik
4.	Jakob Tolentino, Vitov	4.10.1886. Dubrovnik	Neoženjen	Gimnazija	-	Učenik	Izak i Alegra r. Janni	Savjetnik	Kotor
5.	Eduard Mandolfo	17.9.1895. Mostar	Neoženjen	Gimnazija	-	Učenik	Rafael	Savjetnik	Mostar
6.	Hamilkar Mandolfo	2.11.1895. Pula	Neoženjen	Pučka škola	-	Učenik	Henrik i Josipa r. di Rolli	Domobranski major	Dubrovnik
7.	Robert Russo	25.6.1895. Dubrovnik	Neoženjen	Pučka škola	-		Ana Russo		
8.	Armando Russo, Ahilov	23.2.1895. Venecija	Neoženjen	Pučka škola	-	Trgovački pomoćnik	Leon Jozef Russo		
9.	Solomon Steiner, Sigfreidov	20.12.1895. Kotor	Neoženjen				Aleksandar	Vojni stražimeštar	Ugarska
10.	Solomon Wellisch ⁶³		Oženjen						Dubrovnik

Izvor: DAD, Vojni registar 1910.-1932. godine

⁶¹ Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb: JAZU, 1979. u bazi podataka Državnog zavoda za statistiku, www.dzs.hr, pristupljeno 15. svibnja 2017.

⁶² B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*: 68.

⁶³ Ime Solomona Wellischa nije pronađeno u Vojnom registru Općine Dubrovnik jer je bio upisan u Vojni registar u Zagrebu. U Kazalu Općine Dubrovnik za 1914. godinu pod br. 4707 zaprimljeno je uručenje Vojnog poziva gradskog poglavarstva Zagreba s molbom da se uruči Solomonu Wellischu. Općina Dubrovnik dopisom broj 4737. odgovara da je Solomon 28.7.1914. otišao u vojsku. Ne zna se gdje je i kada rođen.

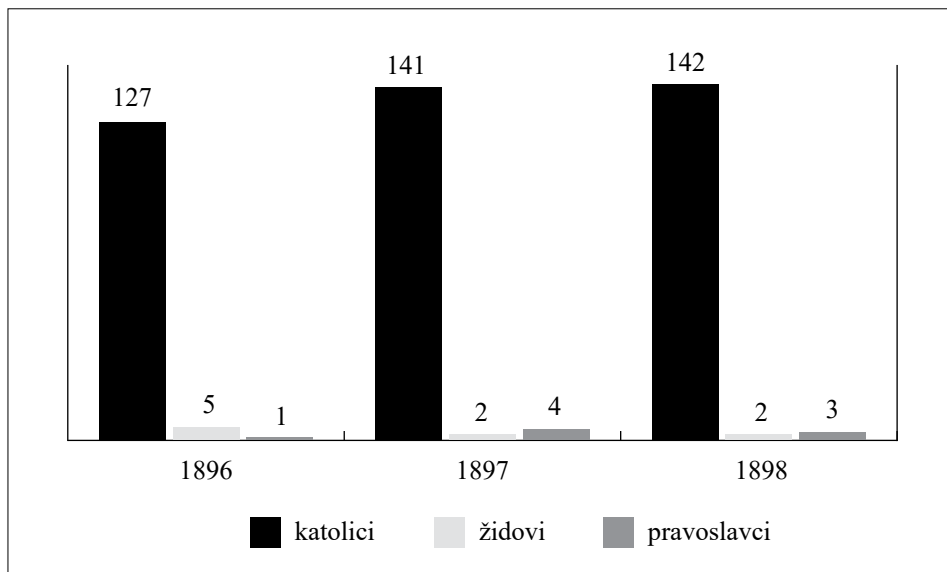
Tablica 2. Vojni registar, Židovi rođeni 1896, 1897. i 1898. godine

Broj pod kojim je upisan u registar:	Ime prezime:	Rođen, mjesto, vjera:	Škola, materinji jezik:	Zanimanje i bračno stanje:	Obim, visina:	Sposoban/ Nesposoban za vojnu službu:	Red oružja:	Imena zadrugara, rodstvo, zanimanje i njihova služba u stalnom kadru. Ostale primjedbe:
130.	Ikar Mandolfo, Henrikov	23.10.1896. - Pula.	Kadetska škola, srpsko-hrvatski.			Oficir u aktivnoj vojnoj službi		
263.	Emil Tolentino, Jakobov	13.2.1898. - Dubrovnik.	Pučka škola, srpsko-hrvatski.	- Trgovački pomoćnik	86/169	Sposoban	Pješadija	Odslužio vojni rok 1921. u 3. četi 3. batajiona 31. Pješ. pukovnije. Čin: kaplat, br.17849/1921.
264.	Jozef Tolentino, Abramov	9.8.1898. - Dubrovnik.	Uči Gimnaziju	- Učenik	81/162	Nesposoban, vojna služba odložena do 25. godine.		11.10.1920. bio na vojnoj vježbi. Umro 6.2.1923. u Dbk.
288.	Julio Mandl, Filipov	28.5.1896. - Bitleća.	Četiri razreda Trgovačke škole u Dubrovniku.	- Pomoćnik	86/161	Sposoban		- Filip, otac (74) umro 29.10.1920.; - Berta, majka (65), čehoslovačka podanica, nesposobna, domaćica; - Jozef, brat, bankarski činovnik, u ratu bio 4 godine i 2 mjeseca. - Šinka, majka (50), nesposobna, domaćica; - Solomon, brat (26), sposoban, 4 godine proveo u pješadiji, po zanimanju trgovački putnik; - Izidor, brat (17), sposoban, trgovački pomoćnik; - Erna, sestra (22), sposobna; - Hana, sestra (18), sposobna; - Klara, nevjesta (24), sposobna i djetete, ispod 15 god.
291.	Jakob Montijo, Mošin	1896. - Sarajevo.	Tri razreda Trgovačke škole, srpsko-hrvatski jezik	- Trgovac u Dubrovniku; oženjen; dobronog vladanja i nije kažnjavan	87/168	Sposoban	Pješadija, služio u vojsci 3 godine. Redni broj Regrutne komisije 61/33	

Broj pod kojim je upisan u registar:	Ime prezime:	Rođen, mjesto, vjera:	Škola, materinji jezik:	Zanimanje i bračno stanje:	Obim, visina:	Sposoban/ Nesposoban za vojnu službu:	Red oružja:	Imena zadržara, rodstvo, zanimanje i njihova služba u stalnom kadru. Ostale primjedbe:
292.	Leo Zaloscer, Simonov	17.10.1896. - Zagreb	Četiri razreda Osnovne škole, osam razreda Gimnazije, dvije godine Univerziteta.	- Magistar farmacije; neoženjen; vladanje dobro; nije kažnjavan; služio u ratu od 10.12.1915. do 31.12.1918. u artiljeriji; regrutiran	90/173	Sposoban	Regrutiran od Komande Zagrebačkog vojnog okruga 10.11.1930. Proглаšen za neborca; ograničeno sposoban; naknadno dopisan br.1854/30 Borovo-Ilok kao apotekar	- Simon, otac, rođen 1863, apotekar; - Luisa, majka, rođena 1870, sposobna, domaćica. - Hugo, brat, rođen 1898, sposoban, 2 godine proveo u ratu, oženjen, inženjer; - Karlo, brat (12 g); - Adolf, brat, sposoban, učenik; - Klara, sestra, rođena 1905, sposobna; - Mala, snaha, rođena 1899, sposobna, domaćica
323.	Teodor Kont, Julusov	3.11.1897. - Sarajevo	Četiri razreda Osnovne škole, dva razreda Građanske, dva razreda Realne gimnazije; mađarski.	- Laborant Bakteriološke stanice u Dubrovniku; - neoženjen; - vladanje dobro, nije kažnjavan			Služio u ratu od 1.10.1915. do 3.11.1918. Dopisan Rješenjem od 15.6.1931. Broj: 1451/31	- Julius, otac, umro 1916. u Beču, - Julija, majka, umrla 1915. u Sarajevu
324.	Saul Berner, Moricov	23.7.1896. - Jaroslav	Četiri razreda Realne gimnazije, poljski	- Trgovac u Splitu; - oženjen; - vladanje dobro			Služio u vojsci kod pjesadije od 15.2.1915. do 28.10.1918. u činu podnarednika. Dopisan Rješenjem Komande vojnog okruga br.11236. od 14.8.1931. br.1839.	- Moric, otac, rođen 1848; - Suka, majka, rođena 1869, domaćica; - Jozef, brat, rođen 1889, fotograf; - Arnold, brat, rođen 1902, inženjer; - Tonka, sestra, rođena 1892, domaćica; - Sofija, sestra, rođena 1894, domaćica
376.	Wilim Steinitz, Jozefov	18.6.1896. - Beč	Pet razreda Osnovne škole, tri razreda Građanske, dva razreda Trgovačke škole, slovenski	- Trgovac; - oženjen; - vladanje dobro			Služio u ratu od 15.8.1915. do 30.10.1918. kod pjesadije kao narednik. -Dopisan Rješenjem Komande Petog vojnog okruga br. 18063. od 16.11.1931. br. 2383/31.	Laura, supruga, rođena 1894.

Izvor: DAD, Vojni registar rođenih 1896, 1897. i 1898. godine.

Grafikon 1. Vojni obveznici - židovi i ostali

Izvor: Općina Dubrovnik, Vojni registri 1910.-1932. godine.

Pukovnik Henrik Jakob Mandolfo

Neki su dubrovački Židovi u Prvom svjetskom ratu stekli vojni čin: Emil Tolentino bio je kaplar,⁶⁴ Saul Berner podnarednik,⁶⁵ a Wilim Steinitz narednik.⁶⁶ Najviše je u vojnoj hijerarhiji napredovao Henrik Jakob Mandolfo.

Henrik Mandolfo rođen je u Dubrovniku 12. prosinca 1864. godine. Bio je sedmi od jedanaestero djece Rebeke Tolentino i Abrama Izraela Mandolfa.⁶⁷ Tolentini, koji su doselili prije potresa 1667, i Mandolfi, koji su doselili koncem 17. stoljeća iz Ancone, pripadali su starim, uglednim dubrovačkim židovskim obiteljima.⁶⁸ Prezime obitelji Mandolfo nastalo je prema nekadašnjoj židovskoj tradiciji da se prezime dobiva po gradu iz kojeg se dolazi. Iseljavanjem iz Dubrovnika zbog ekonomskih razloga krajem 18. i početkom 19. stoljeća prema

⁶⁴ *Vojni registar 1896.-1898. godine, Općina Dubrovnik.*

⁶⁵ *Vojni registar 1896.-1898. godine, Općina Dubrovnik.*

⁶⁶ *Vojni registar 1896.-1898. godine, Općina Dubrovnik.*

⁶⁷ Obitelj Mandolfo navodi se i kao Levi Mandolfo.

⁶⁸ V. Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*: 157.

Trstu i Rijeci, obitelj Mandolfo s vremenom mijenja prezime u Mondolfo. Njezini članovi postaju ugledni i cijenjani članovi židovskih zajednica u Rijeci i Trstu.⁶⁹

Henrikova majka Rebeka Tolentino bila je sestra vjeroučitelja Jakoba Tolentina.⁷⁰ Henrikov brat bio je dr. Solomon Mandolfo, poznati dubrovački odvjetnik s vlastitim odvjetničkim uredom, aktivan u društvenom i političkom životu grada. Ostala dva brata David⁷¹ i Alfred žrtve su holokausta.⁷²

U vojnim registrima, kao i u novinama, u više je navrata zapisano Henriko-vo ime. Spominje se kao pukovnik Mandolfo, zapovjednik carskog i kraljevskog bataljuna iz Pule,⁷³ koji je za obitelji poginulih vojnika dao novčani prilog od 100 kruna.⁷⁴ Sudeći po podacima iz ostavštine majke koja je umrla 1910. godine u Dubrovniku, Henrik Mandolfo bio je kapetan u domobranstvu.⁷⁵ Godine 1916. odlikovan je vojnim križem za zasluge.⁷⁶

Henrik Mandolfo sklopio je brak s Josipom di Rolli i s njom imao sinove Amilkara (Hamilkara, *1895) i Ikara (*1896). Budući da su mu djeca rođena u Puli, može se pretpostaviti da se obitelj zbog Henrikove vojne službe selila. Sinovi su također bili istaknute vojne osobe. Ikar se u vojnim registrima spominje kao oficir u aktivnoj vojnoj mornaričkoj službi.⁷⁷ Za Hamilkara (Amilkara) se iz Kazala Općine saznaje da je 1914. sam podnio molbu da ga se uvrsti u vojni registar,⁷⁸ što dovoljno govori o njihovoj predanosti vojnom pozivu. U Zapisniku Općine Dubrovnik za 1915. godinu, 24. prosinca zabilježen je dopis Kotarskog poglavarstva mjesta sa zahtjevom da se iz Imenika izbriše pok. Amilkar Mandolfo. Može se pretpostaviti da je poginuo negdje na ratištu Prvog svjetskog rata.⁷⁹

⁶⁹ Irvin Lukežić, »Obitelj Levi Mondolfo – riječki Židovi dubrovačkog podrijetla.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 56/1 (2018): 363-411.

⁷⁰ Sinovi Jakoba Tolentina, Viktor i Emil, također su upisani u vojne registre.

⁷¹ David Mandolfo prije Drugog svjetskog rata živio je u Splitu gdje je radio kao odvjetnik. Ubijen je 1943. godine u logoru Sajmište u Beogradu. *Jevreji bivše Jugoslavije žrtve fašizma 1941-1945*, upis pod br. 2254, K. 25-4-2/1, JIM.

⁷² Alfred Mandolfo ubijen je 1943. godine u logoru Jasenovac. Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, *Poimeničan popis žrtava*, upis pod br. 28873, JIM; *Jevreji bivše Jugoslavije žrtve fašizma 1941-1945*, upis pod br. 13, JIM ID 16433.

⁷³ Puni naziv čina vjerojatno je glasio "Zapovjednik časne kraljevske Landstrum pješadijske regimente Pisino broj 5, I. Feldbataljona u Puli".

⁷⁴ *Prava Crvena Hrvatska* 557, od 24.12.1915.

⁷⁵ *Kotarski sud Dubrovnik, Fond Ostavina*, broj ostavine A 288/10, kutija br. 25, DAD.

⁷⁶ *Prava Crvena Hrvatska* 561, od 22.1.1916.

⁷⁷ *Kazalo Općine Dubrovnik* 1915, upis pod br. 5863, u kojem zapovjedništvo Akademije ratne mornarice traži podatke o Ikaru Mandolfu.

⁷⁸ *Kazalo Općine Dubrovnik* 1914, upis pod br. 4692.

⁷⁹ *Zapisnik Općine Dubrovnik* 1915, upis pod br. 6153.

Zaključak

U vremenu prije i za vrijeme Prvog svjetskog rata dubrovački Židovi bili su, kao i svi drugi građani, lojalni Monarhiji. Dubrovački Židovi zajedno s ostalima građanima slavili su pobjede austro-ugarske vojske, slali su rođendanske poklone caru Franji Josipu i davali su značajne humanitarne priloge. Bili su ugledni članovi dubrovačkog društva, vlasnici tvornica, trgovina i hotela (Samuel Kaldor, Solomon Tolentino, Fani Stojan) te cijenjeni pedagoški radnici (Rafo Janni). Posebno se istaknuo dr. Solomon Mandolfo, ugledni odvjetnik i dugogodišnji vijećnik dubrovačke Općine, poznat po svom zalaganju za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom.

Dubrovački Židovi dali su svoj obol i u ratu i vojnim operacijama. Njihov udio u broju vojnih obveznika (2%) znatno je nadmašivao udio u ukupnom broju stanovnika i vjerojatno se ne može posve objasniti brojem muškaraca određene dobi (punoljetni muškarci). Nekoliko ih je steklo vojni čin, a među njima se posebno istaknuo pukovnik Henrik Jakob Mandolfo.

THE JEWS OF DUBROVNIK IN WORLD WAR I

RADMILA ŠUTALO

Summary

Reconstructed on the basis of the documents of Dubrovnik Municipality and newspapers *Prava Crvena Hrvatska* and *Crvena Hrvatska*, issued in Dubrovnik in the late nineteenth and early twentieth century, is the life of Dubrovnik Jews before and during the First World War. The article highlights their humanitarian activity, everyday life marked by hardship and poverty, along with their participation in war.

The Jews of Dubrovnik were notable members of the society, owners of factories, shops and hotels (Samuel Kaldor, Solomon Tolentino, Fani Stojan), but also respected teaching figures (Rafo Janni). A most prominent member of the community was Dr Solomon Mandolfo, distinguished lawyer and long-term councillor of the Dubrovnik Municipality, known as fervent advocate for the union of Dalmatia with Croatia and Slavonia. The Jewish women of Dubrovnik, such as Dijana and Klara Tolentino, along with Stella and Viktorija Finzi, participated just as equally in the city life of the day. Dubrovnik Jews, like the rest of the citizens, were loyal to the Monarchy: they celebrated the victories of the Austro-Hungarian army, sent birthday gifts to Emperor Francis Joseph, and made significant humanitarian contributions.